

СУЧАСНА ІСТОРІОГРАФІЯ ФІНАНСОВИХ РЕФОРМ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

Проаналізовано стан висвітлення фінансових реформ другої половини ХІХ – початку ХХ ст. у сучасній історіографії. Оцінено чинники, що вплинули на характер і зміст публікацій, окреслено маловивчені проблеми.

The article studies the coverage of the financial reforms of the second half of the nineteenth century – the beginning of the twentieth century in the works of the historians of the modern historiography. It assesses the factors that influenced the nature and contents of the publications and outlines the little-studied problems.

Модернізація сучасної фінансової системи неможлива без вивчення досвіду попередніх поколінь, які заклали підвалини фінансового сьогодення: запровадили податки на прибутки з фізичних та юридичних осіб, першими ввели публічність та єдність бюджету, реформували систему державного фінансового контролю тощо. Сучасні автори, переосмислюючи досвід та погляди попередників, подають власні оцінки тогочасним подіям у галузі реформування фінансової системи Російської імперії. Враховуючи різноманітну за змістом історіографію проблеми, ставимо за мету дати аналіз наявним публікаціям, оцінити чинники, що вплинули на їхній зміст, виокремити маловивчені питання.

Першу спробу історіографічного аналізу фінансових реформ здійснив видатний історик А.П. Погребінський [17]. Дослідивши реформу єдності бюджету 1862 р., учений дав оцінки тільки деяким її складникам. Економіст В.М. Пушкарьова [18; 19], висвітлюючи історіографію податкових реформ, зосередилася переважно на питаннях становлення російської фінансової школи та внеску російських учених у розробку пропозицій щодо запровадження податку на прибуток. Не всі фінансові реформи кінця ХІХ – початку ХХ ст. знайшли висвітлення у працях історіографічного змісту, що робить це дослідження актуальним.

Сучасна історіографія фінансових реформ другої половини ХІХ – початку ХХ ст. представлена студіями економічного та історичного змісту: монографіями, узагальнюючими роботами з історії фінансів та економіки, підручниками і посібниками для вищої школи. Історіографію поповнили праці українських авторів, зміст яких позитивно вирізняється широтою постановки проблеми та аналізом регіональних особливостей фінансових реформ. Проте, ініціатива у висвітленні проблеми належить російським ученим, які, визначаючи дефініцію "фінансова реформа", спробували викласти власне бачення її основних складників. Перші спроби з'ясувати сутність поняття "фінансова реформа" не можна назвати вдалими. Зокрема, відома з радянських часів дослідниця Л. Захарова, розділяє фінансові, податкову та реформу державного контролю, не розкриваючи їхнього змісту [6]. У праці "Реформи Олександра II" російські вчені О.І. Чистяков та Т.Є.Новицька вказують, що зміст фінансової реформи становили: "Положення про питейний збір" 4 липня 1861 р., "Правила про складання, розгляд, затвердження та виконання державного розпису й фінансових кошторисів міністерств і головних управлінь" від 22 травня 1862 р., "Тимчасове положення про місцеві контролюючі установи" від 3 січня 1866 р. [23, с. 143]. Однак автори продовжують оперувати спрощеним поняттям "фінансова реформа", незважаючи на той факт, що проведена царськими урядами модернізація фінансової системи становила комплекс заходів.

У підручнику з історії фінансового законодавства Росії за редакцією І.В.Рукавішнікова [7] авторам не вдалося повністю розкрити дефініцію "фінансова реформа", структурувати її та визначитися з головними складниками. Під "фінансовою" вони розуміють бюджет-

тну та податкову реформи. У сучасних підручниках та нарисах з історії України ХІХ – початку ХХ ст. фінансовим реформам приділено замалу – непропорційно до інших реформ увагу, тож зміст складників фінансових реформ теж залишився не розкритим [28, с. 106; 27, с. 125]. Економіст В.М. Пушкарьова у дослідженнях з історії розвитку фінансової думки й політики податків всебічно висвітлює проблеми становлення російської фінансової науки, подала дефініцію податкових реформ [18], [19]. Як бачимо, учені досі не визначилися зі змістом та часовими рамками фінансових реформ.

Головна – бюджетна реформа 1862 р., через яку радянські історики всі фінансові зрушення назвали спрощено "фінансова реформа", не знайшла належного висвітлення у сучасній історіографії. Учені дали їй досить поверхневі оцінки, зазначивши, що ця реформа стала висхідним пунктом для подальшого розвитку бюджетного законодавства [24].

У сучасних наукових студіях здебільшого акцентовано увагу на стані кредитно-банківської системи напередодні реформ. У підручнику за редакцією Є.Ф. Жукова [14] висвітлено підготовку реформ кредитної сфери, проте не розкриті її наслідки. Питанням формування кредитно-банківської сфери Правобережної України присвячене дослідження В.О. Венгерської [2]. До середини 1990-их рр. проблеми реформування фінансової системи Правобережжя не були предметом спеціального вивчення. Дослідниці вдалося висвітлити процес модернізації банківських установ крізь призму діяльності видатних державних діячів того часу. З-поміж усіх досліджень загального характеру праця Е.Л. Лортікян [12] привертає увагу логічності викладеного матеріалу. Автору вдалося охарактеризувати проблеми модернізації фінансової системи крізь призму висвітлення світового досвіду періоду ХІХ – початку ХХ ст. Аналізуючи трансформації фінансово-кредитної та грошової системи, автор позитивно оцінює ринкові зміни, що відбувалися в Україні.

Створення Державного банку і формування приватної банківської системи одержали схвальні оцінки у посібнику з історії економіки за редакцією О.Д.Кузнецової та І.Н. Щапкіна [8]. Учені також проаналізували малодосліджені довгострокові економічні програми М.Х. Рейтерна. Наслідками успішної економічної політики міністра стало залучення широкого кола інвесторів у формування концесій та реалізації російських економічних програм. Економічні програми С.Ю. Вітте оцінені як такі, що були спрямовані на досягнення повної економічної незалежності Росії [8, с. 260 – 261]. В.Л. Степанов [28], усебічно розглянувши фінансову діяльність відомого фінансиста, ректора університету Св. Володимира М.Х. Бунге, дійшов висновків, що міністр був останнім лібералом, справжнім реформатором у таборі Олександра III, представником "шістдесятників", якому довелося працювати у період, коли "самодержавство вже втратило інтерес до реформ". Хоча ця теза й викликає сумнів, зважаючи на те, що царський уряд активно проводив податкову та грошову реформи, позитивні оцінки фінансовим надбанням М.Х. Бунге були першими на

злами епох. У праці, присвяченій управлінській еліті Росії [30], позитивно охарактеризовано внесок у стабілізацію фінансової системи імперії міністра О.М. Княжевича.

Необхідно вказати, що намагаючись оцінити процеси реформування фінансової сфери, сучасні російські та українські вчені все більше звертаються до висвітлення діяльності провідних державних діячів, зокрема різних міністрів фінансів. Проте їхнім оцінкам бракує критичного підходу. Ідеалізація окремих персоналій пояснюється намаганням звільнитися від радянських стереотипів, однак не звільняє науковців від відповідальності за однотипні оцінки подій та їхніх учасників. На противагу вітчизняним дослідникам Стівен Хок, характеризуючи участь міністрів фінансів, "представників освіченої бюрократії" у подоланні банківської кризи, зазначає, що вони мали надто вузьке бачення проблеми, чим і пояснюється, з погляду вченого, недосконалість реформ [31, с. 90 – 105].

На сучасному етапі з'явилися перші вичерпні дослідження з історії розвитку податкових органів Російської імперії. Зокрема, генерал-полковник податкової міліції В.Р. Жвалюк здійснив усебічний аналіз організаційно-правових засад їхньої діяльності. Учений виклав хід податкових реформ, проаналізував їхнє законодавче підґрунтя, розкрив процеси модернізації прямого та непрямого оподаткування в Україні. Однак дискусійною є теза: "до 80-х років XIX ст. увага вчених була прикута переважно до проблеми становлення і функціонування системи органів непрямого оподаткування – акцизної, адже саме з нею пов'язувалася податкова реформа 60-х років" [5, с. 9]. Як відомо, дослідники дорадянського періоду акцизну реформу виділяли окремо з-поміж інших, а під податковою здебільшого розуміли введення податку на прибуток та відміну подушної подати.

Варто відзначити й спеціальну працю Є.В. Сапілова "Держприбутки, витрати, податки в дореволюційній Росії (1898 – 1914)" [26], побудовану на аналізі офіційної статистики Міністерства фінансів Російської імперії. Учений обстоює тезу, згідно якої позитивні зрушення у податковій системі настали наприкінці XIX ст. і були пов'язані з економічними програмами фахівців й готовністю населення сприйняти нововведення.

Необхідно вказати, що акцизну реформу (відміни винних відкупів) сучасні вчені відносять до складу податкових реформ й висвітлюють у контексті змін податкового законодавства кінця XIX ст., приділивши їй досить незначну увагу. Учені дорадянського періоду всебічно розкрили процес обговорення, запровадження та наслідки цієї реформи й виокремили її з-поміж решти фінансових реформ. Науково-теоретичний підхід сучасників є цілком виправданим. Еволюція поглядів щодо сутності й складників "податкової реформи" зрозуміла з точки зору сучасного наповнення змісту цієї дефініції, проте однотипність більшості праць не дозволяє скласти повне уявлення про проблему.

Зарубіжний учений Девід Крісчі [10], досліджуючи реформу винних відкупів, по праву назвав її "забутою" сучасниками. Дослідник вказує, що ця реформа була прогресивною, зустріла незначний опір консервативних сил, і останнє слово у протистоянні з заможнім прошарком відкупщиків належало міністру фінансів М.Х. Рейтерну, який зміг переконати царя не йти на жодні поступки й відмінити відкупну систему. З погляду Д. Крісчі, реформа забезпечила фінансову стабільність урядів на довгі роки.

Вітчизняна історіографія цієї реформи представлена чи не єдиною вичерпною за змістом працею В.Я. Гончарука [4]. Учений ретельно висвітлив особливості підготовки реформи, ставлення до цього різних соціальних прошарків суспільства, подав характеристи-

ку нормативним актам, що її супроводжували. Особливий акцент він зробив на політиці втручання держави у приватногосподарчу діяльність й оцінив тогочасну політику роз'єднання виробництва спирту та спиртних напоїв як недоцільну. Він довів, що винокуріння в Україні тривалий час залишалося привілеєм поміщиків, а законодавство захищало дворянство від конкуренції з боку купецтва. Автор вказує, що такий головний елемент капіталістичних відносин, як конкуренція у виробництві спиртних напоїв, не отримав належного розвитку у другій половині XIX ст. На думку В.Я. Гончарука, така позиція уряду й призвела до того, що лави відкупників поповнило саме купецтво, відстоюючи власні інтереси та право на конкуренцію. Дослідивши вплив реформи на розвиток названої галузі в Україні, вчений визначив нерозв'язані реформою проблеми: недовіда законодавства, відсутність єдиних вимог до якості напоїв, обмеження права жінок брати участь у бізнесі, низькій рівень культури вживання спиртних напоїв тощо.

Крізь призму діяльності С.Ю. Вітте, відомого на-тхненника та втілювача податкових реформ, учений А.В. Толкушкін [29] висвітлив запровадження квартирного і промислового податків, уведення акцизів й позитивно оцінив їхні наслідки для тогочасного суспільства. Дослідження А.В. Толкушкіна можна вважати вичерпним й щодо аналізу кількісних показників по збільшенню митних тарифів. Аналізуючи десятки нормативних актів, ініційованих С.Ю. Вітте, учений розкрив процеси модернізації фіскальних установ.

Помітним внеском у вивчення історії податкових реформ названого періоду став посібник за авторством Н.Є. Петухової [16]. Авторка виклала історію формування економічних програм усіх відомих міністрів фінансів царської Росії у контексті висвітлення модернізації системи оподаткування. Їй належить перша спроба неупередженого висвітлення причин податкових реформ, до найголовніших вона віднесла: знищення станового ладу 1861 р., на якому було засноване оподаткування дореформених часів; створення органів самоврядування, що викликало потребу в реорганізації місцевої податкової системи; подолання хронічних дефіцитів бюджету та пошуки коштів на проведення решти системних реформ в імперії [16, с. 98]. Дослідивши природу прямих і непрямих податків та історію їхнього запровадження в Росії, Н.Є. Петухова дала схвальну оцінку податковим реформам. Вона зазначила, що зрушення відбувалися з урахуванням готовності населення, насамперед, стосовно уведення податку на прибуток. Авторка довела, що прогресивні ідеї оподаткування за новими принципами тривалий час обговорювалися у вищих ешелонах влади, знайшли там підтримку, а найуспішніше їх втілювали М.Х. Бунге та С.Ю. Вітте.

У сучасному змістовному виданні "Влада і реформи" російські історики визнали проєвропейські впливи під час проведення податкових реформ у другій половині XIX – на початку XX ст. "Підготовка будь-якого законопроекту, – як зазначено в праці, – починалася укладенням довідки з історії проблеми у Росії, становища у західноєвропейських країнах та з відрядження чиновників у держави Європи" [3, с. 306]. У виданні вказано, що у період підготовки Податною комісією податкової реформи до Європи відряджали М.П. Веселовського вивчати принципи оподаткування.

Перші спроби переглянути радянські оцінки грошової реформи сучасники здійснили на межі 1990 – 1991-их рр., висвітливши свої погляди у періодиці. Насамперед, прозвучали схвальні оцінки грошової реформи кінця XIX – початку XX ст. Учені вважали її зразко-

вою для Росії початку 1990-их рр., в якій активно проходили аналогічні реформи.

Зокрема, В. Ананьїч [1] причиною провалу грошової реформи на першому етапі (1862 р.) вважає недостатність російських капіталів. Успішні результати кінця XIX ст. – початку XX ст. учений пов'язує з діяльністю С.Ю.Вітте й вжитими ним заходами по стабілізації бюджету. Водночас, дослідник наголосив на надмірному контролі за приватною ініціативою з боку Міністерства фінансів. Жорсткий контроль за приватними фінансовими установами В. Ананьїч вважає необґрунтованим, а фінансові зрушення такими, що проводилися до тих пір, поки не ставали на заваді самодержавству. У цілому вчений зазначив, що фінансові реформи не створили в Росії процвітаючої країни й були не здатні зупинити революційний процес.

Проте А. Дерябін та М. Ляміна наголошують на тому, що Росія на початку XX ст. за економічними показниками входила до п'ятірки світових лідерів [13]. Російський золотий карбованець після реформи автори назвали самою конвертованою валютою того часу. У свою чергу, Н. Шефов наполягає на "двадцятирічній ері золотого карбованця" [32, с. 8]. Перше серйозне дослідження грошової реформи було опубліковане 1992 р. у фаховому виданні "Вопросы экономики" за авторством видатних істориків професора І. Пушкарьової та А. Степанова [20] й поклато початок науковій дискусії щодо хронологічних рамок та наслідків реформи. Учені зазначили, що на початку 1990-их рр. інтерес до грошової реформи Російської імперії з'явився внаслідок шаленої інфляції, й науковців стала цікавити справжня купівельна спроможність царського "золотого" карбованця. Автори подали вичерпний аналіз причинам реформи, серед найголовніших назвали: бурхливий розвиток промисловості, формування світового ринку, уніфікація міжнародних фінансових розрахунків, запровадження золотого монометалізму у провідних країнах Європи тощо. Вони також наголошують на тривалій підготовці реформи, опір якій чинили поміщики, зацікавлені у низькому курсі карбованця. Грошову реформу вчені окреслили 1895 – 1899 рр., обґрунтовуючи власну позицію нормативно-правовими актами, які склали її юридичне підґрунтя. Учені вдало систематизували щорічні звіти Держбанку Російської імперії, проаналізували значення мідних грошей, розмінних марок, кредитних знаків та подали повну картину основних заходів, вжитих С.Ю. Вітте для запровадження реформи. Вони наголосили, що для подолання збитковості бюджетів велику роль відіграли відкриті золотодобувні провінції Сибіру. І. Пушкарьова та А. Степанов довели, що золото Росії, розміщене в закордонних банках, було нічим іншим як фікцією, й таким чином, спростували показники стабільності золотого карбованця, наведені попередніми авторами. Разом з тим, розвінчали "міф про 20-річне стабільне існування золотого карбованця", опонуючи поглядам Н. Шефова. Дослідники наголосили, що реформа С.Ю. Вітте дозволила царському урядові привести у відповідність обсяги грошової й товарної маси. та зазначили, що золотий карбованець відповідав у дійсності всім вимогам золотого стандарту лише з 1897 р. до 1900 р [20, с. 117].

У виданні українських авторів за редакцією Б.Д. Лановика [11] здійснено спробу висвітлити запровадження податкової та грошової реформ в Україні. Ця праця є чи не єдиною, що висвітлює фінансову модернізацію в Західноукраїнських землях. Учені зазначили, що особливо негативну позицію стосовно України займав іноземний капітал, що обмежило процеси модернізації. Тези щодо стабільності золотого карбованця є диску-

сійними. Учені стверджують, що тверда валюта проіснувала аж до Першої світової війни [11, с. 383]. Проте погляди І. Пушкарьової та А. Степанова щодо цього видаються обґрунтованішими.

Насамкінець, необхідно відзначити позитивні тенденції у спробах сучасних російських істориків переглянути питання становлення й розвитку фінансової науки кінця XIX ст. Інститутом економіки РАН у 2001 р. була ініційована наукова конференція [25]. Учені Л. Абалкін, Д. Сорокін, Ю.Ольсевич привернули увагу фахівців до процесів самовизначення, традицій та специфіки російської фінансово-економічної школи. Матеріали конференції є значним внеском у проблему висвітлення історичного розвитку російської фінансової науки, оскільки монографія та підручників з цього питання явно бракує. Отже, на сьогодні триває процес наукових пошуків, дослідники продовжують вивчення фінансових реформ Російської імперії, а історіографію проблеми поповнюють праці, видані на основі якісно нових методологічних підходів.

Підбиваючи підсумки фінансовим реформам, А.В. Ошарін [15] підкреслив, що у "період контрреформ" "економічні зрушення були значними, фінансовий стан країни зміцнювався ростом бюджетних накопичень та стабілізацією карбованця" [15, с. 65 – 66]. Правління Олександра III учений назвав "фінансовою ерою" й позитивно охарактеризував економічні звершення різних урядів. Позиція А.В. Ошаріна цілком збігається з оцінками цього періоду, поданими представниками дорадянської історіографії. На сьогодні жоден учений не виділяє контрреформ фінансової системи, більшість одноставно позитивно характеризують фінансову модернізацію кінця XIX – початку XX ст.

Проаналізувавши праці, що вийшли друком у пострадянський період, необхідно зазначити, що окремі сучасні історики та історики права так і не змогли відступити від старої періодизації, обґрунтованої ще у радянські часи В.Г. Ревуненковим, який доводив, що "новітня епоха починається з 1917 р, з періоду знищення капіталізму" [21]. Ініціатива у висвітленні складників та змісту фінансових реформ окресленого періоду належить російським ученим, проте всезростаючий інтерес українських дослідників до проблеми модернізації фінансової системи Російської імперії створює позитивну наукову динаміку, сприяє висвітленню регіональних особливостей проведених фінансових реформ. Як радянські, так і сучасні автори не визначилися зі складниками фінансових реформ, повністю не розкрили дефініції поняття. Погляди більшості авторів щодо цього є суперечливими та малообґрунтованими. Окремі вчені відійшли від спрощеної схеми, й застосовуючи комплексний підхід, оперують поняттям "фінансові реформи". Бюджетна реформа, реформа єдності каси й реформа державного фінансового контролю знайшли побіжне висвітлення у сучасній історіографії. На відміну від дорадянських дослідників, які окремо вивчали акцизну реформу, сучасні автори цілком виправдано віднесли її до податкових реформ. Проте висвітлення акцизної реформи не можна вважати вичерпним. Учені подали всебічний аналіз грошової та податкової реформам. Науковці розкрили причини їхнього проведення, обґрунтували хронологічні рамки цих реформ, поглибили вивчення питань, пов'язаних із запровадженням прямих і непрямих податків. Триває переосмислення внеску окремих персоналій у розробку та проведення фінансових реформ. Однак, спростовуючи негативні оцінки діяльності міністрів фінансів, подані радянською історіографією, сучасні вчені значно ідеалізують їхні постаті. Працям, що містять аналіз економічних програм державних діячів, бракує критичного підходу. Представники

зарубіжної історіографії більш критично оцінюють участь "освіченої бюрократії" у процесах модернізації фінансової системи Російської імперії у другій половині XIX – початку XX ст.

1. Ананьич В. Проблемы российского реформаторства // Знание – сила, 1992. – № 2. 2. Венгерська В.О. Формування кредитно банківської системи на Правобережній Україні / Кінець XVIII – початок XX ст. // Відповідальний ред. В.Г. Сарбей. – К., 1997. 3. Власть и реформы. От самодержавной к советской России / Под ред. Б.В. Ананьич. – СПб., 1996. 4. Гончарук В.Я. Правове регулювання виробництва і обігу спиртних напоїв у Російській імперії в кінці XVIII на початку XX ст. Монографія. / За наук. ред. чл. – кор. АПН України, професора О.Н. Ярмиша. – Харків, 2002. 5. Жвалюк В.Р. Податкові органи Російської імперії в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст.: Організаційно-правові засади діяльності: Монографія / За наук. ред. проф. О.Н. Ярмиша. – К., 2001. 6. Захарова Л. Освободительные реформы в России 1861-1881 // Знание – сила. – 1992. – № 2. – С. 19 – 21. 7. История финансового законодательства России: Учебное пособие. Серия "Экономика и управление". – М.; Ростов н/Д., 2003. 8. История экономики / Под ред. О.Д. Кузнецовой и И.Н. Щапкина. – М., 2002. 9. Корелин А.П. Витте и бюджетно-финансовые реформы в России конца XIX – начала XX в. // Отечественная история. – 1999. – № 3. 10. Крисчи Д. Забытая реформа: отмены винных откупов в России // Великие реформы в России. – М., 1992. 11. Лановик Б.Д., Матисякевич З.М., Матейко Р.В. Економічна історія України і світу. Підручник / За ред. Б.Д. Лановика. – 8-е вид. доп. і перероб. – К., 2006. 12. Лортиян Э.Л. Итория экономических реформ. Мировой опыт второй половины XIX – XX вв. – Харьков, 1999. 13. Нелли М. Неизвестная Атлантида: интервью с А. Дерябиным и М.Ляминой // Российская газета. – 1990, 22 декабря. 14. Общая теория денег и кредита: Учебник / Под ред. проф. Е.Ф. Жукова. – М., 1995. 15. Ошарин А.В. Экономическое развитие и проблема модернизации России в XVIII –

начале XX вв.: Учебно-методическое пособие по дисциплине "Экономическая история". – СПб., 2008. 16. Петухова Н.Е. История налогообложения в России IX-XX вв.: Учебное пособие. – М., 2008. 17. Погребинский А.П. Очерки истории финансов дореволюционной России (XIX-XX вв.). – М., 1954. 18. Пушкарева В.М. История финансовой мысли и политика налогов: Учебное пособие. – М., 1996. 19. Пушкарева Валентина Максимовна. История мировой и русской финансовой науки и политики: Дис. д-ра экон. наук. [Специальность 08.00.01.] – Москва, 2004. – 325 с. 20. Пушкарева И., Степанов А. "Золотой" рубль в денежной системе России 1897 – 1917 гг. // Вопросы экономики. – 1992. – № 12. 21. Ревуненков В.Г. О периодизации новой и новейшей истории // Методологические вопросы общественных наук. – Вып. 1.-Изд-во Ленинградского ун-та, 1968. – С.170 –197. 22. Реент О., Малий О. Кінець XVIII – початок XX століття: посібник для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. – К., 2003. 23. Реформы Александра II / Сост. О.И. Чистяков, Т.Е. Новицкая. – М., 1998. 24. Розинская Н.А. Становление Российской бюджетного законодательства // Финансы. – 2009. – № 2. 25. Российская школа экономической мысли: прошлое и настоящее / Материалы конференции. – М.: Институт экономики РАН и Вольное экономическое общество // Вопросы экономики. – 2001. – № 2; // Российские финансы: исторический взгляд и современность. – М.: ИЭ РАН, 2001. 26. Сапиглов Е.В. Госдоходы, расходы, налоги в дореволюционной России (1898-1914). – М.: Институт экономики РАН, 2001 г. 27. Сарбей В.Г. Історія України (XIX – початок XX ст.): Підручник для 9 класу середньої школи. – К., 1996. 28. Степанов В.Л. Николай Христианович Бунге. // Знание – сила. – 1992 № 2. 29. Толкушкин А.В. Налоговые реформы С.Ю. Витте // Финансы 2002. – № 9. 30. Управленческая элита Российской империи (1802-1917). / Под ред. акад. А. Фурсенко – С-Петербург., 2008. 31. Хок С. Банковский кризис, крестьянская реформа и выкупная операция в России 1857 – 1861 // Великие реформы в России. – М., 1992. 32. Шэфов Н. Ответы на вопросы // Аргументы и факты. – 1991. – № 14.

Надійшла до редколегії 17.02.10

А. Шилова, канд. іст. наук, доц.

СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТОК ВІДНОСИН УКРАЇНИ З КРАЇНАМИ КОЛИШНЬОЇ СФРЮ ЯК ФАКТОР ЗМІЦНЕННЯ СТАБІЛЬНОСТІ НА БАЛКАНАХ

Досліджено економічні й політичні інтереси України в Балканському регіоні, пов'язані з необхідністю розвитку регіонального економічного співробітництва, підтримання дружніх і добросусідських відносин.

The economic and political interests of Ukraine in Balkan region, connected with necessity of regional economic cooperation development, maintaining of friendly and good neighbourly relations are investigated.

Після розпаду СФРЮ і створення незалежних держав Словенії, Хорватії, Македонії, Боснії та Герцеговини, СРЮ постало про питання визнання й налагодження двосторонніх відносин з цими країнами, основу яких склали загальновизнані норми міжнародного права, рівноправність, взаємна вигода, відповідальність, прагматизм і передбачливість.

Адже Україна має чіткі економічні й політичні інтереси на Балканах, пов'язані з розвитком регіонального економічного співробітництва. Вона зацікавлена в підтриманні дружніх і добросусідських відносин з народами республік колишньої Югославії, що зумовлено географічною близькістю, тісними історичними зв'язками, спільністю культурних традицій, зрештою, сталими торговельно-економічними відносинами. Приналежність до слов'янського світу, скріплена близькістю мови, культури, певною мірою спільністю історичної долі, а також православною релігією, яку сповідувала більшість югослов'ян, українців, завжди істотно впливала на розвиток найрізноманітніших зв'язків між Україною та югослов'янами. Розвиткові взаємного інтересу сприяло й те, що нашим народам протягом тривалого часу доводилося мати справу в Європі з одними й тими ж зовнішніми силами, насамперед – з Османською імперією.

Як складова частина Російської імперії, Україна відіграла значну роль у російсько-югославських суспільних зв'язках. Саме через її територію здійснювалися усі політичні, економічні, військові, конфесійні зв'язки та весь комплекс суспільних відносин Росії з югослов'янськими народами. Рятуючись від переслідувань османських та австрійських властей, у пошуках кращої долі в Україну переселилось у XVIII столітті кілька де-

сятків тисяч югослов'ян, які знайшли тут другу батьківщину. Найбільш масові переселення югослов'ян відбувалися в періоди: 1769-1791, 1801-1806, 1816-1819, 1829-1834, 1854-1866 рр., що було зв'язано головним чином з російсько-турецькими війнами [20, с.5]. Переселенська політика, яка проводилась Росією, мала сприяти підвищенню авторитету держави як захисниці південнослов'янських народів, зміцненню її південних кордонів, освоєнню земель Північного Причорномор'я, створенню за рахунок іноземних колоністів противаги ослабленню Османської імперії [14, с.30]. Процес входження югослов'ян у соціально-економічне життя України, злиття з місцевим населенням проходив досить спокійно, в основному відносини між переселенцями й місцевими жителями мали дружній характер, хоч їх і не можна назвати ідилічними [14, с.31].

У межах колишніх республік СФРЮ українці-русини об'єдналися в союзи, головним завданням яких був розвиток культури, видання літератури, проведення фестивалів тощо. За різними оцінками, тепер тут живе 55 тисяч українців (русинів і українців), з них 26 тисяч чоловік у Бачці, 8,3 тисячі чоловік у Сремі, 8,2 тисячі чоловік у Боснії, 7,7 тисячі чоловік у Славонії. Більшість югославських українців живе також у Белграді (1,2 тисячі), Загребі (0,9 тисячі), Новому Саді та інших містах [9, с.70]. Проживання українських переселенців на югославській території, а отже й захист прав української спільноти колишньої Югославії, були й залишаються важливим компонентом співробітництва України з країнами регіону.